

ingen politik – och här passade Carl Larsson utmärkt in – d.v.s. den Carl Larsson som Lange-wiesche mycket skickligt redigerade fram. Man hör CL:s röst hela tiden i texten, men den är redigerad så att han blivit en helt ny person. Han är den gode husfadern, den store nationalisten, han tror på de eviga värdena och är en son av Norden. Borta är den olyckliga barndomen, borta är alla små skämt och ironier och borta är också "Ett hems" reform-program att verka för en sundare och mer färgrik heminredning. Nu var detta tio år efter det att "Ett hem" kommit ut i Sverige och dess budskap hur man skulle inreda ett hem var inte längre nytt.

Carl Larsson var nöjd, han fann sin "dumme Text" förbättrad. Boken var nu komponerad som ett kalendarium som börjar och slutar med julen och däremellan ligger hela året. De 16 färgbilderna är inte valda ur konstnärlig synpunkt utan ur ideologisk. Alla rum har kommit med, alltid befolkade av någon i den talrika familjen. Bildernas placering bygger på tes-antites: far-mor, stor-liten, ute-inne, glädje-sorg, men mycket glädje och bara lite sorgligheter (Karin som konvalescent). Carl Larsson framstår som en riktig baddare, utan humor och självkritik, en gud fader i sitt rike. I de tidiga svenska böckerna har han ju lyckligtvis distans till sig själv.

I introduktionstexten som Langewiesche själv författat kallas Carl Larsson "Malerpoet" och i svulstiga halvfromma ordalag anger han en läsart av boken och flera recensenter nappade på kroken. De tyska recensionerna var ofta mycket positiva men handlade mindre om CL som konstnär än om livsstil och glada barn. Här börjar en mytologiseringsprocess. Carl Larssons hem blev en kultplats, ibland framställdes det som en helgedom, där det var söndag varje dag. Det var Nordanland och Arkadien på en gång med en kosmisk dimension, säger förf. I texten hade han själv inbjudit sin "lieber Leser" på besök. Nu strömmade turister till Lilla Hyttlös och ville se, äta och ofta ligga över. Det tog tid och kunde vara betungande. En recension sammanfattade: "Larsson diskutiert man nicht – man liebt ihn." Men andra fann en barbarisk nybyggarganda i Carl Larssons vilja att vara sin egen snickare och tapetserare och förresten var där mest bondsaker, vilket var det värsta man kunde säga.

Mycket annat står att läsa, som t.ex. en briljant analys av Carl Larssons skrivkonst enligt den klassiska retorikens alla begrepp. Vi får också en inblick i tidens konstnärsbostäder, hur konstnärer skapade sin egen personliga representationsmiljö i Europa. Konstnärshemmet skulle vara både en ram och ett självporträtt och konstnären tog exhibitionistiskt på sig olika roller som museidirektör, of-

fentlig person eller husfader. Här framträdde Carl Larsson i sin lantliga bostad, som ömsom framställdes som en hydda, ömsom som ett tempel.

Detta är en inte alldeles lästlöst bok med sin tätskrivna tyska text på skinande blankt papper. Men den är verkligen intressant och ger oväntade synpunkter. En svensk upplaga – kanske lite förkortad och lite mindre akademisk – borde vara en självklarhet.

Elisabet Stavenow-Hidemark

Kjell E. G. Söderberg: Ulvöhamn – två bilder ur ett fiskeläges historia. Eget förlag. Göteborg 1995. 240 s., ill.

Som ångermanlänning har jag ofta funderat över landskapets s.k. Gävlebohamnar längs kusten. Deras historia belyses i ett intressant arbete av *Kjell E. G. Söderberg*, den tvådelade studien *Ulvöhamn – två bilder ur ett fiskeläges historia*. Bokens första del bygger på sådant källmaterial som historiker ofta använder, t.ex. kyrkoarkivalier, skattelängder, fastighetshandlingar, genealogiskt material, riksdags- och förvaltningshandlingar. Här tecknas först det botteniska strömmingsfiskets historia i stora drag och sedan mer i detalj näringen som den bedrevs av fiskarborgarna från Gävle, särskilt på Ulvön.

Strömmingen var under tidigare sekel den jämte sillen viktigaste konsumtionsfisken, saltad eller torkad. Den var liksom Falu koppargruva och Sala silvergruva en av förutsättningarna för Sveriges framväxt som stormakt, för soldater i svenska arméer var saltströmming en pålitlig föda. Det botteniska fjärrfisket av strömming var sålunda en strategiskt viktig näring. Fiskarborgare i mellansvenska städer hade bedrivit detta alltsedan medeltiden om än det är belagt i skriftliga källor först under 1500-talet. Städer som Norrköping, Köping, Västerås och Uppsala har kapitel om denna verksamhet. För Strängnäs var den en av de viktigaste näringarna under 1500- och 1600-talen. Men fiskarna från dessa städer trängdes alla undan av Gävlefiskare, som redan av Gustav Vasa fick ensamrätt till allt fiske efter Norrlandskusten mot att de erlade större skatt än de andra. Även om detta monopol förmodligen varade under begränsad tid kom det att grundlägga Gävleborgarnas dominans inom fjärrfisket. Och med det botteniska handelstvånget, som hindrade norrländska fartyg att segla söder om Stockholm, fick Gävle 1614 ytterligare för-

språng. Under 1700-talets första hälft slogs konkurrenterna ut helt, men redan 1766 kom ett grundskott mot Gävlefiskarnas dominans. En allmän fiskestadga återupprättade då strandägarnas rätt till fiske och vid mitten av 1800-talet var storhetstiden definitivt förbi.

Gävlefiskarnas största och viktigaste bas var Ulvöhamn utanför den nordångermanländska kusten, en knutpunkt för sjöfarten efter Norrlandskusten. Hit seglade Gävlefiskarna tidigt på våren med sina haxar. Hit kom även fastlandsbor, framför allt från socknarna Nätra, Vibyggerå och Nordingrå, för att tjäna som fiskardrängar åt fiskarborgarna från Gävle. Nästa steg blev att de följde med dem tillbaka dit på hösten och efter hand själva vann burskap i staden, inte minst genom ingifte. Med tiden kom ett helt kvarter i Gävle att domineras av ångermanlänningar. På 1760-talet bedrev 3/4 av gävlefiskarna sitt strömmingsfiske på ångermanländska kusten. På Ulvön var de under perioden 1751-1850 årligen till antal mellan fem och tjugosju exklusive familj och hushåll, flest under perioden 1760-1805, då talet varierade kring tjugo och uppåt. I stort sett var de alla av ångermanländsk härkomst, vilket författaren redovisar i genealogiska notiser om 70 gävleborgare som fiskade i Ulvöhamn under tiden 1750-1850. De markerade också sitt geografiska ursprung i det nya namnskick som slog igenom under den undersökta tidsperioden: ett förled från sockennamnet och ett efterled med en företeelse i naturen, t.ex. Nord (ingrå)ström och Vi (byggerå)-berg.

Redan i den första, historiskt anlagda, delen behandlar Söderberg organisatoriska och rättsliga frågor på ett sätt som snarare ger framställningen en etnologisk karaktär. Fiskarna var organiserade i hamnlag och näringen underkastad regler i olika hamnordningar, alltsedan 1450. Med 1726 års hamnordning infördes en hamnrätt, en specialdomstol för fiskeläget. Hamnrätten föreskrev gudstjänstplikt, brandskydd, skydd mot sanitära olägenheter, förbud mot fiske sön- och helgdag (vilket kunde kringgås om det uppträdde fiskstim). Fiskets regelverk blev alltmer detaljerat: för att motverka otillbörlig konkurrens blev det under tiden fram till Barsmäss, 24 augusti, förbjudet att ro ut till fiske före sju om aftonen och efter sex på morgonen. Viktigt var också att alla höll sina getter i fähus då sjöredskapen torkades. Ett särskilt kapitel i hamnordningen handlade om okvädinsord, slagsmål och dryckenskap. Den hårda kampen för tillvaron, konkurrensen om fiskeplatserna samt fiskehamnarnas isolerade och täta bebyggelse ställde krav på självbehärskning, som inte alla klarade.

Vid sidan av hamnlaget fanns samarbetsgrupe-

ringar som båtlag, notlag, skötlag och kapellag, vart och ett med sina funktioner. Notlag och skötlag motsvarade två olika fiskemetoder, där skötrod-den bedrevs båtlagsvis och lätt medförde konflikter medan notrodden var ett samarbete mellan olika båtlag. Notrodden förbjöds kring 1920 eftersom den gav så stora fångster att beståndet hotades, också av att strömmingen hindrades att leka.

Kapellet var en central punkt i Ulvöhamn. En prästhamnsfogde skötte dess uppbörd av avgifter och böter, kontrollerade gudstjänstpliktens efterlevande, ansvarade för klockringningen och lånade ut kapellets medel. De bjöds ut till högstbjudande på auktion! Gävor och böter till kapellet finansierade fattigvården, en tredjedel av böterna tillföll gamla, sjuka och änkor, som inte skulle behöva svälta mer än andra efter dåliga fångster. De levde ett bättre liv på Ulvön under sommaren än i Gävle på vintern.

Det långa avståndet till Nätra församlings moderkyrka i Bjästa gjorde att sk byaböner fick förrättas av någon väl läskunnig. Gudstjänstordningen blev i första hand beroende av hamnlagets vilja, vilket medförde en större frihet från överheten än på fastlandet. På hamnstämmorna kunde allt diskuteraras utan insyn av myndighetspersoner. De hjälpråster som ändå sändes dit av domkapitlet var unga teologie kandidater som mottogs och uppskattades i den utsträckning de var till hjälp i fisket. Och den ovigde böneförrättare var bäst som kunde rabbla bönerna snabbt, så att menigheten inte behövde vänta så länge på Amen (ett förmodligen representativt exempel från Österbotten). Inte heller var det så noga med indrivning av böter för sabbatsbrott.

Källmaterialet till bokens andra huvudavsnitt, Ulvöhamn 1905, utgörs dels av material i Nordiska museet och Länsmuseum Västernorrland från 1915, 1940 och 1949 och dels av författarens egna intervjuer gjorda 1959-84. Men viktigast för perspektivet är Lubbe Nordströms tidningsartiklar från hans tid som fiskardräng på Ulvön 1905 – i sin tur delvis baserade på dokument i Ulvö hamnlags arkiv – och några av hans skönlitterära arbeten, t ex Bottenhavsfiskare från 1914, för vilka muntliga uppgifter från Lubbes värdfamilj 1905, Erik och Sofie Bergner, haft mycket stor betydelse. Här är det etnologiska greppet mer konsekvent genomfört med genomgångar av fiskemetoder, redskap och båtar, folklore, fritid och socioekonomiska förhållanden.

I detta speciella lokalsamhälle var solidariteten nödvändig för överlevnaden, även om avundsjuka och rivalitet låg nära till hands och så att säga hörde till sakens natur. I hamnlaget gjordes insatser för att utjämna skillnader som uppkommer av slump-

artad fiskelycka, så delades t ex användningen av goda fiskevatten upp i tiden. En tvungen kollektivism grundades på Hustavlan i Luthers lilla katekes. Målningarna i Ulvö kapell med sina sedelärande bilder från Biblia Pauperum tjänade också som ett memento under predikan.

Fiskarsamhället i Ulvöhamn var ett mycket konservativt samhälle och socialreformatorn Lubbe Nordström lade skulden för detta på kyrkan. Han ratade den traditionella organisationen som byggde på sedvanerätt, hamnordning och konservatism – tydligt belagd i hamnprotokollen – och propagerade för Kooperation i fiske, beredning och försäljning. Det skulle inte bara medföra diversifiering av arbetet utan även medföra ett bättre brukande av den jord som hörde till hamn och hushåll.

Ett sista kapitel har titeln "Slutet på historien". Förutom strandrättens återinförande så var det kommunikationernas utveckling, näringsfrihetens införande, industrialismen och – inte minst – konkurrensen från den sydsvenska sillen som slog ut det bottniska fjärrfisket av strömming. Ända fram

till 1950 var det möjligt att leva drägligt som fiskare på Ulvön, men sedan kom raset, mycket på grund av att strömmingspriset aldrig steg. Från 1943 till 1991 sjönk årsfångsten från 6 410 till 156 ton. Som mest producerade tre salterier en halv miljon burkar om året, men nu finns inget av dem kvar. År 1993 uppgick den fasta befolkningen till 28 personer i en upp- och nervänd ålderspyramid.

Kjell E. G. Söderberg har gjort ett grundligt arbete med denna bok om en både viktig och mytomspunnen epok i svenskt näringsliv. De flesta läsare får tillägna sig mycken ny kunskap om Gävlefiskarna och det bottniska strömmingsfisket. I huvudsak har författaren medvetet perspektiv på sitt ämne, även om rikedomen på detaljer och facktermer kan vara påfrestande i något parti, t ex om båttyper – trots datamängden framstår inte deras olika funktioner tydligt. Irriterande är också det bugande inför etnologiska auktoriteter som inleder några partier med iakttagelser och påståenden. De är överflödiga i ett så självständigt arbete som detta.

Jan Molander